

1-TOM, 11-SON

The main stages of the formation of Chinese writing (from ancient world to the present)

O'ralov Orzubek

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universitetining Tarix fakulteti tarix (mamlakatlar va mintaqalar bo'yicha) 1-kurs talabasi

E-mail: orzubekurolov06@gmail.com

Tel: +998 99 500-75-68

Abstract: Chinese script is the language with the largest number of speakers today, and the language is gaining popularity. The writing of this language is based on hieroglyphs, and its formation goes back to the distant past. Let's take a brief look at the development of this language

Keywords: hieroglyph, hanzi, ideographic script, Shan-Yin dynasty, Western Zhou, Guwen, xiaowen, datsuan, Northern Wei, legal script, crazed script, li shu, fangquazi, guoyu, pinyin.

Основные этапы становления китайской письменности (от древнего мира до современности)

Аннотация: Китайская письменность — это язык, на котором сегодня говорит наибольшее количество носителей, и этот язык набирает популярность. Письменность этого языка основана на иероглифах, а его формирование уходит в далекое прошлое. Давайте кратко рассмотрим развитие этого языка.

Ключевые слова: иероглиф, ханьцзы, идеографическое письмо, династия Шань-Инь, Западная Чжоу, Гувэнь, сяовэнь, дацуань, Северная Вэй, юридическое письмо, скоропись, ли шу, фанквazi, гоуй, пиньинь.

Xitoy yozuvi shakllanishining asosiy bosqichlari (qadimgi dunyodan to hozirgacha)

Annotatsiya: Xitoy yozuvi bugungi kunda eng ko'p gaplashuvchilar sonida ega til bo'lib ushbu til hozirgi kunda ommalashib bormoqda. Ushbu til yozuvlari iyerogliflarga asoslangan bo'lib, uning shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bu tilning rivojlanishini qisqacha ko'rib chiqsak

Kalit so'zlar: ieroglif , hanzi , ideografik yozuv , Shan- In sulolasi , G'arbiy Chjou , Guven , syaoven , datsuan , Shimoliy Vey , qonuniy tez yozuv , quturgan yozuv ,

1-TOM, 11-SON

li shu , fanguazi , guo yu , pinyin.

Kirish

Jahon tillaridan sanalgan Xitoy tili bugungi kunda o'zining murakkab yozuv texnikasi va talaffuz ohanglari bilan o'rganilishi qiyin bo'lgan murakkab tillar qatorida yetakchi sanaladi. Ieroglifli tizimga ega bo'lgan ushbu tilni o'rganuvchilar soni ham ortib bormoqda. Uning buguni bilan bir qatorda o'tmishi bilan qiziquvchi tarixchilar va sinolog (xitoyshunoslar)larning soni ham ortib bormoqda. Ushbu tilning yozuvining shakllanishi ham ancha olis o'tmishga borib taqaladi. Buni taqdiq etish esa murakkab bo'lishiga qaramay anchayin qiziqdir.

Asosiy qism

Xitoy sivilizatsiyasi tarixi xuddi she'rga o'xshaydi . Xitoy sivilizatsiyasi ko'p qirrali va uzoq o'tmishga borib taqaladi. Yozuvning shakllanishi xitoy sivilizatsiyasining farovon va yuksak ekanligini ko'rsatadi. Bugungi Xitoy tili yozuvining shakllanishi bundan , qariyb 3,5 - 4 ming yil ilgari davrlarga taqaladi. Xitoylik yirik arxeolog olim Dong Szoubin(董作濱) (1895 - 1963) Shan sulolasi davriga oid suyak va toshbaqa kosasi ustiga yozilgan yozuvlarni kashf etadi[1]. Yanabir arxeolog olim Li Szi (李濟) (1896 - 1979) ning ilmiy izlanishi Shan sulolasi va sivilizatsiyasiga doir "Xitoy sivilizatsiyasining boshlanishi" asarida ham yozuvlar haqida ma'lumotlar mavjud[2]. Keyingi tadqiqotlar natijasida biz qadimgi Xitoy yozuvi va Shan sulolasiga doir ko'proq ma'lumotlarga ega bo'la boshlaymiz.

Xususan, Sharqiy Huayuanzhuang suyakdagi bitiklarining 1991 - yildan topilgan ilk namunalari va undan keyingi tadqiqotlar natijasida Xitoy arxeologlari tomonidan 2003 - yilda 6 jilddan iborat to'plamlarida Shan sulolasi (e.o 1250- 1045)ga doir ko'plab ma'lumotlar ochildi. Bu risolaning birida Shang sulolasining 27-vakili Vu Dingning "knyazlik aloqalari" bo'yicha ma'lumotlar aniqlangan[3]. Shan sulolasi davridagi yozuvlar piktografik xarakterga ega bo'lib , ko'rinishi rasmni eslatgan[4]. Shan sulolasi ning ikkinchi yarmidan In sulolasi bilan birgalikdaboshqarilgan. Bu davr tarixda Shan-In sulolasi deb ataladi.

Shan-In sulolasi davrida Xitoyda ilk yozma adabiyot namunasi- "Mumtoz qo'shiqlar" nomli asar yoziladi[5]. Yozuv uchun ishlatilgan ashyolar bundan 3,5 - 4 ming yil ilgari topilgan. Ushbu yozuv namunalari ,dastlab suyak, cho'p, teri va bambukka yozilgan[6]. Dastlabki topilgan namunalar tosh(asosan, toshbaqa kosasi) ustiga yozilgan bo'lib, bu yozuvlar jiaguven(xit. 甲骨文) ya'ni so'zma so'z tarjimasi toshbaqa kosasidagi yozuv ma'nosini anglatadi. Shan sulolasi avridan so'ng G'arbiy Chjou(西周 xi zhou)davrida bronzadan ko'p qo'llanilgan. Odamlar bronza ustiga

1-TOM, 11-SON

yo'zishni ham boshlaganlar. Arxeologlar bronza ashyolarni o'rganib u yerdan ham yozuvlarni ham o'rganoshgan. Va bu yozuvlarni bronza yoki temir asboblarga yozilgan ibodatxona qozonlaridagi bitiklar (xit.jingveng 金文 yokichongdingveng 钟鼎文) nomini oladi. O'rtada jiaguven yozuviga asoslangan kichik muxrli yozuv (xit.xiaozhuan 小篆) nomli yozuv paydo bo'ldi. G'arbiy Chjoudavrigacha bo'lgan shu 3 ta yozuv umumiy nom bilan qadimiy yozuv (xit.guven 古文) deb atalgan[7]. Guven yozuvida qadimgi xitoy tarixi va falsafasiga oid ko'plab asarlar yozgan. Yirik xitoy faylasuflari Lao Szi, Mao Szi va Kun Fu Szi (Konfutsiy yoki Sya Kun) ning asarlari ham aynan guven yozuvida yozilgan. Tadqiqotchilar Konfutsiy falsafasining asosi sanalgan olti qonunni o'rganish uchun ushbu yozuvlarga oid 340000 ieroglif mavjudligini hisoblab chiqishgan[8]. Mil.avv. VIII asrda Xitoyda Sharqiy Chjou (xit.dongzhou 东周) davri boshlangan (mil.avv 771-256). Bu davrga kelib yangi husnixat yozuvi shakllangan. Bu yozuv usuli katta belgili yozuv (xit.zhouven 皱纹 yoki dazhuan 大篆) nomini oladi[9]. Ushbu yozuv uslubi guven yozuv usulidan farq qilgan. Chunki guven yozuvi, asosan, chiziqli asosga ega bo'lsa, dazuan yozuvi unga parallel ravishda to'rtburchakli asosga ega bo'lgan. Vaqtlar o'tishi bilan ko'p podsholiklar davrida har bir qirollik o'z yozuvini ishlab chiqa boshladi. Natijada yozuvni o'qish juda murakkab bo'lib qoldi. Mil.avv III asrda Xitoyni mahalliy Sin (xit.qin 秦) (mil.avv 221-206) sulolasining vakili Sin Shixuandi umumiy yozuv islohotini o'tkazadi. Bu yozuvni yaratishni bosh vaziri Li Szi (xit. 李斯 LiSi) ga buyuradi. Li Szi yangi yozuv texnikasini ishlab chiqishga urinadi va buning uddasidan chiqadi. Bu yozuvga esa kichik belgili yozuv (xit. xiaozhuan 小篆) nomini beradi [10]. Bu yozuv birlashgan umumilliy xitoy madaniyatining shakllanishiga turtki beradi. Sin sulolasidan keyin hokimiyatga Xan (xit. han 汉) keladi va yangi yozuv paydo bo'ladi. Rivoyatlarga ko'ra yangi yozuvni Cheng Miao (xit. 程邈 Cheng Miao) degan shaxs yaratgan. Xan davriga oid yozuv rasmiy yozuv (xit. lishu 隶书) nomi bilan bizga ma'lum.

Milodiy davrlarga kelib bu yozuvda ham chalkashliklar yuzaga keldi. Natijada yangi yozuv, ya'ni qonuniy tez yozuv (xit. zhangchao 章草) yaratildi. Zhangchao yozilishi va chiziqlar texnikasi bilan lishudan farq qilmagan. Bu yozuv, ayniqsa, Jing (xit. jin 晋) sulolasi davrida keskin ommalashdi [11]. Ilk o'rta asrlarda, milodiy IV asrda Xitoy yozuvi bilan bir qatorda leksikasi va grammatik me'yorlari ham isloh bo'la boshladi.

Milodiy IV asrdan to XII asrgacha o'rta Xitoy tili shakllandi. Tadqiqotlar natijasida 601-yilda yozilgan lug'atsimon asar Suy va Tan sulolasi davri leksikasini

1-TOM, 11-SON

o'zida namoyon etadi. Shved tilshunosi Bernard Karlgern lug'atda ushbu 2 sulolaning poytaxti sanalgan Changan shahri lahjasi nutq me'yorlariga asoslanganligini ko'rsatadi[12]. Bu jarayonlar husnixat me'yorlariga ham ta'siretmay qolmadi. Tan(xit.) sulolasigacha Suy sulolasi davriga kelib li shuning qoidalarini saqlab qolgan bugungi tez yozuv(xit.jingchaojingchao 今草)nomini oladi. Bu davrga kelib Shimoliy Vey(xit.beivei北魏)sulolasi davrida ham yangi husnixat me'yorlari paydo bo'lgan. Bu yozuv texnikasi yarim tez yozuv (xit.xingshu 行书) nomini oladi[13]. Tan sulolasi davriga oid husnixat 3 marta isloh bo'lgan: dasavval, katta belgili tez yozuv(xit.dachao 大草); kichik belgili tez yozuv (xit.xiaochao 小草); quturgan belgili yozuv (xit.kuangchao 狂草)nomlarini olgan. Ular umumiy qilib namunali yozuv (xit.kaishu 楷书)nomini oladi. Bu husnixat hozirgacha qo'llanadi. Ushbu yozuvlar to'rtburchakli yozuvlar(xit.fangkuaizi 方块字)asosida yoziladi[14]

XIX asr oxiriga qadar yozuv islohoti deyarli yuz bermadi. XX asrga kelib xitoy jamiyatida ajnabiy atamalar paydo bo'ldi. Xitoyning "ochilishi" natijasida chet eldan o'zlashma so'zlar paydo bo'lishi tovush tizimiga oid yangi alifboning shakllanishiga turtki berdi. 1894-1895-yilgi Xitoy inqilobidan keyin venyan(xit.文言)adabiy tili faqat badiiy adabiyotda saqlanib qoldi. Yozuvni esa alifbolashtirish boshlanib ketdi. Bu ishda yirik tilshunos olim Lyu Fu 6 ta turli alifbolarning ichidan 2 ta alifbolarni tanlab oldi: biri Van Chjaoning Pekin lahjasiga asoslangan Pekin alifbosi(xit.guanhuazimu 话字母); ikkinchisi esa Lya Nya-suanning Nankin yozuvi(xit.jianzi 间子) edi. Ushbu yozuv bilan parallel ravishda Shanxay, Fuszuan va Guandun provensiyalarining lahjalari alohida alifbo tizimini yaratadi. 1908-yilda Lao Nay-syuan imperator saroyida nutq so'zlaydi. Lekin ko'pchilik tomonidan bu alifbo ma'qullanmaydi. Ammo, bu alifbo tizimi ham Van Chjao alifbosidan qolishmaydigan tizimli edi. 1912-yilda davlat alifbosini yaratish Maorif vazirligining kun tartibiga kiritildi. Faqat 1918-yilga kelib Van Chjao alifbosi asosida yangi umummilliy xitoy alifbosi yaratildi. Bu alifboni davlat alifbosi (xit.guoyu 国语) nomini oladi. Alifbolashtirishdan so'ng xitoy talaffuzini ham yaratish muhim masalaga aylandi. Xitoy hukumati 1956 - 1964- yillar oralig'ida xitoycha harflar va belgilarni isloh qildi va 2235 ta soddalashtirilgan belgilarni nashr etdi. 1958-yilda esa XXR Maorif vazirligi lotin yozuviga asoslangan fonetiktizim, pinyin yaratildi. Endi xitoy tovushlar 4 ta ton(tovush)dan iborat tizimga solindi. Xitoy yozuvi hanzi (xit.汉字) yoki biaoyi(xit.表意)deb nomlashgan. Tilshunoslar tomonidan belgilarni ikki turga bo'lgan. Bular: oson belgili(xit.duitzi 独体字) va murakkab(xit.hetizi 合体字). 1971-yilgi "Xitoy tililug'ati"(xit.hinhuazidianhin 花字典) da kundalik hayotda iste'moldagi

1-TOM, 11-SON

7000 ga yaqin ieroglif kiritilgan[15]. Bugungi kunda ierogliflardan nafaqat Xitoy, balki Yaponiya, qisman Janubiy Korea, Vietnam va Singapurda ham qo'llaniladi.

Xulosa

Xitoy ierogliflarining uzoq tarixiga nazar solar ekanmiz, yozuv xitoyliklar uchun shunchaki muloqot vositasi emas, balki san'at va qudrat ramzi ham bo'lgan.

Har bir sulola o'z yozuv texnikasini yaratib, qolgan sulolalardan qudratli ekanligini ko'rsatishga harakat qilganligini ko'rishimiz mumkin. An'anaviy Xitoy yozuvini esa siyoh bilan yozish esa ular san'at darajasigacha olib chiqqan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Harvard.L. Biographical dictionary of the Republic of China. New York: Columbia University Press-1967. P.345-347.
2. Timothy Murray. Milestones in Archeology. Santa Barbara. California-2007. pp.388.
3. Adam Craig Schwartz. The oracle bone inscriptions from Huayuan-Zhuang East. Berlin printing-2019
4. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Ieroglifika). T.: Toshkent-2020. B 16 The World Book Encyclopedia (Cc-Chch) Volu.3. The USA- 1994 P 488- 489
5. Kabirov.A. Qadimgi Sharq tarixi. T.: Tafakkur-2016. B320-321
6. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2020. B
7. Syu Fucheng. Konfutsiylik. T.: Akademnashr-2021. B 17-18
8. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2021. B
9. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2021. B 19
11. Hasanova F.M Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2021. B 19-20
10. Xi Xiang .A Brief of the Chinese Language II .Routledge -2022. 170pages
11. Maxmudxo'jayev M.X., Bekmuratov I.N. Xitoy yozuvi (ierogliflari) haqida. T.: Toshkent-1990
12. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2021. B 33
13. Hasanova.F.M. Xitoy tili (Iyeroglifika). T.: Toshkent-2021. B 4-5S

